

Tikanga Pārurenga

Kei te Tikanga Pārurenga ngā tikanga atawhai me manako e koe mehemea he pārurenga koe o te taihara.

He aha te Tikanga Pārurenga?

Kei te Tikanga Pārurenga ngā tikanga atawhai me manako e koe mehemea he pārurenga koe o te taihara. E toru ngā wāhanga o te Tikanga Pārurenga:

- Kei te Wāhanga 1 te rārangī o ngā mātāpono matua ka manakohia ka whai e te tangata, e te umanga, e te māngai kāwanatanga rānei e tuku ratonga ki te pārurenga (he kaiwhakarato).
- Kei te Wāhanga 2 ōu mana i roto i te pūnaha whakawā taihara me te pūnaha whakawā taitamariki.
- Kei te Wāhanga 3 he whakamārama me pēhea te whakatakoto amuamu ina whakapono koe kāhore i te tutukititia ūu mana.

Ki te taea, mā te Tikanga e whakahaere ngā mahi a ngā kaiwhakarato ki te pārurenga o te taihara. Heoi anō, tē taea te Tikanga te uruhi ā-ture, kāhore hoki he whiu ki te kāhore e mahia.

Ko wai te pārurenga o te taihara?

I raro i te Ture Mana Pārurenga 2002, ko te pārurenga o te taihara ko tētahi:

- i mahia ki a ia he taihara, tērā rānei
- i whakamamaetia ā-tinana i te taihara a tētahi tangata, tērā rānei
- i tāhaetia, i tukuitikitia rānei āna rawa i te taihara a tētahi tangata.

Ko te pārurenga o te taihara hoki:

- ko tētahi matua, ko tētahi kaitiaki ā-ture rānei o te pārurenga tamariki, taitamariki rānei, me te mea hoki ehara taua matua, taua kaitiaki ā-ture rānei i te tangata whakapae ki te taihara, tērā rānei
- ko ngā mema o te whānau pū o tētahi ka mate, o tētahi ka kore rānei e āhei ki te tiaki tonu i a ia ake anō, nā te taihara a tētahi tangata.

He aha ngā ratonga ka wātea ki ngā pārurenga?

Tērā tonu ētahi ratonga hei āwhina i a koe ki ia wāhanga o te pūnaha whakawā taihara me te pūnaha whakawā taitamariki. Ka taea hoki te whiwhi tautoko e āhei koe ki te whakahaere i ngā pānga o te taihara.

Kimi mōhioho mō ēnei ratonga mā te waea ki te Waea Mōhioho Pārurenga i 0800 650 654. Ka kōrerō ngā kaimahi mō ngā ratonga ka wātea mai, ka āwhina hoki kia āhei koe ki te whakapā ki te ratonga e tika mōu. Me kī koe mehemea ka hiahia kaiwhakamāori koe, ā ka tikina tētahi mōu.

Ka kitea hoki koe i te mōhioho i victimsinfo.govt.nz i raro i 'Hei tiki tautoko'. Kei te paetukutuku tēnei mōhioho i roto i ngā reo maha.

Ka kitea ētahi mōhioho anō i whea?

Mō te mōhioho anō mō te mahi a ngā pūnaha whakawā taihara, whakawā tamariki hoki, mō te Tikanga Pārurenga (tae ki ngā kupu ā-ture me ngā Ture e pā ana), mō te whakatakoto amuamu rānei:

- haere ki victimsinfo.govt.nz, tērā rānei
- waea ki te Waea Mōhioho Pārurenga i 0800 650 654.

Wāhanga 1: Kia whakahaere pēheatia e te kaiwhakarato te pārurenga

E waru ngā mātāpono hei arataki i te tikanga whakahaere a ngā kaiwhakarato i a koe me tōu whānau ina pāngia koutou e te taihara.

Ko tētahi kaiwhakarato ko te tangata, te umanga, te māngai kāwanatanga rānei ka mahi ki te tiaki i tōu oranga me ūu mana, ki te whakaheke i tōu mamaetanga taha hinengaro, taha tinana, taha pūtea rānei, ki te tautoko hoki/rānei i a koe i te pūnaha whakawā.

Ka pā ngā mātāpono ki ngā pārurenga katoa o te taihara, tae ki ngā pārurenga kua mamae kare-ā-roto mai nā te taihara a tētahi tangata. Kāhore he tikanga kia mātua kōrerotia te taihara ki ngā Pirihimana.

Kia whai ngā kaiwhakarato katoa i ēnei mātāpono. Me tutuki hoki i a rātou ngā paerewa taha ture, taha ngaio, taha matatika, me ngā tikanga matatika, me te Ture Mana Tangata 1993.

Ko te whāinga o ngā mātāpono ko te tiaki kia pai ake ngā whakaritenga mōu ina pāngia koe e te taihara. Ahakoa ehara ēnei i te mana ā-ture, ka hōmai tikanga matatika ngā mātāpono ki ngā kaiwhakarato, ka whakamōhio hoki i ngā pārurenga ki te mea me manako ia.

MĀTĀPONO 1: Te Haumarutanga

Kia whakaratotia ngā ratonga mā te tikanga e iti rawa ai te whakamamae pea i a koe me tōu whānau, me mātua tiaki i tōu haumarutanga.

MĀTĀPONO 2: Te Manaakitanga

Kia manaaki te kaiwhakarato i a koe, kia aroha. Kia manaakitia e ia ū hiahia ki te taha ahurea, iwi, matatika, pāpori hoki, ū tikanga me ū whakapono.

MĀTĀPONO 3: Te Mana me te Matatapu

Kia manaaki ngā kaiwhakarato i tōu mana, kia tiaki i tōu matatapu.

MĀTĀPONO 4: Te Whakahere Tōkeke

Kia urupare tōkeke tonu ngā kaiwhakarato ki ū hiahia, kia hōmai a rātou ratonga i te wā pai, mā te tikanga ngāwari.

MĀTĀPONO 5: Te Kōwhiringa Mārama

Kia mātau rawa ngā kaiwhakarato ki tōu āhuatanga kia kōrero ai mō ngā ara rerekē e whiwhi āwhina koe. Kia pono, kia tika hoki ā rātou whakautu ki ū pātai mō ā rātou ratonga. Kei roto i tēnei ko te roa e whiwhia ēnei e koe.

MĀTĀPONO 6: Ngā Ratonga Kairangi

Kia āta tiaki ngā kaiwhakarato kia whiwhi koutou ko tōu whānau i ngā ratonga kairangi. Ko ngā ratonga kairangi ko ērā e whakatutuki rawa i ū ake tino hiahia, e tika hoki ki te taha ahurea. Mehemea e mahi ana koe me ngā kaiwhakarato maha, kia mahi ngātahi rātou.

MĀTĀPONO 7: Te Whakawhitihiti Kōrero

Kia hōmai mōhioho ngā kaiwhakarato kia mārama noa ai ki a koe. Kia pēnei koe he māhorahora, he pono, he pai te tikanga whakawhitihiti kōrero ā te kaiwhakarato.

MĀTĀPONO 8: Te Urupare

Kia whakamārama ngā kaiwhakarato me pēhea e hōmai urupare koe, e whakatakoto amuamu rānei. Kia māmā hoki tēnei hei mahi māu.

Wāhanga 2: Ngā mana pārurenga i roto i te punaha whakawā taihara me te pūnaha whakawā taitamariki

Ahakoa ka pā ngā mātāpono ki ngā pārurenga katoa, ka pā ngā mana e whai ake nei ki ngā pārurenga anake o te taihara kua kōrerotia ki ngā Pirihimana, kei mua o te kōti rānei.

He wāhi ēnei motika o te Ture Mana Pārurenga 2002. Ka whai motika hoki ngā pārurenga i raro i ērā atu ture, pērā i te Privacy Act 2020, te Bill of Rights Act 1990, te Sentencing Act 2002, te Bail Act 2000, me te Children, Young Persons, and Their Families (Oranga Tamariki) Legislation Act 2017.

Ka pā ki a wai ēnei motika?

Ka pā ngā Motika 1-6 ki ngā pārurenga o tētahi taihara kua kōrerotia ki ngā Pirihimana, kei mua rānei o te kōti. Ka pā ngā Motika 7-10 ki ngā pārurenga anake o ētahi taihara tino kino. Mā ngā Pirihimana e kōrero mehemea kei a koe aua motika. Ka pā te Mana 11 ki ngā pārurenga o te taihara nā te tamaiti, nā te taitamariki rānei.

Kei a wai te kawenga ki te whakatutuki i ēnei mana?

Hei runga anō i te mana, kei ngā māngai kāwanatanga, ngā kaiwhakatewhatewha, nga kaiwhiu me ētahi atu rōpū ā-iwi te kawenga ki te āta whakarite ka tutukitia ū mana pārurenga.

Kāhore e taka ki ngā māngai katoa te kawenga mō ia mana i roto i te Tikanga.

Kia mōhio ai kei ēhea māngai te kawenga mō ia mana, haere ki victimsinfo.govt.nz, waea rānei ki te Waea Mōhioho Pārurenga i 0800 650 654.

MANA 1: Te whiwhi ki te mōhioho mō ngā hōtaka, ngā rongoā me ngā ratonga

Kei a koe te mana kia kōrerotia ki a koe ngā hōtaka, ngā rongoā, ngā ratonga rānei mō ngā pārurenga. Kei roto pe a ko ngā ratonga e taea ai te tūtaki ki te hunga hara (pērā i te paremata whakahaumanu, i te huihuinga rōpū whānau rānei).

MANA 2: Te whiwhi ki te mōhiohio e pā ana ki te whakatewhatewha me ngā tukanga whakawā taihara

Kei a koe te mana kia kōrerotia ki a koe i roto i te wā tōtika kei te ahatia tōu take, engari ia ki te pā kino tēnei ki te whakatewhatewha, ki ngā tukanga whakawā taihara rānei. Kei roto pea i ngā kōrero whakahōu ko te mōhiohio nā ngā mana whakatewhatewha, nā ngā kaimahi i te kōti, nā te kaiwhiu rānei mō:

- ngā whakapae kua whakatakoto ki te kaikaro, ki te taitamaiti rānei
- ngā take kāore i whakatakotoria ngā whakapae
- tōu wāhi hei kaiwhakaatu
- āwhea, kei whea hoki e whakahaeretia ngā rongonga i te kōti
- te mutunga o ngā tukanga whakawā taihara, tae ki ngā tukanga pīra
- te whāinga haere a te taiohi o tētahi mahere i whakaetia i te huihuinga whānau.

Ka taea hoki te tono kia hoatu tēnei mōhiohio ki tētahi atu hei whakamārama māna ki a koe.

MANA 3: Te tuku tauākī pānga pārurenga

Kei a koe te mana ki te tuku tauākī pānga pārurenga e kōrero ana ki te kōti te pānga o te taihara ki a koe. Ka taea te whiwhi āwhina ki te tuhituhi i tō tauākī pānga pārurenga.

Ka whakaarohia tōu tauākī pānga pārurenga e te tiati ina whakawhiu ana i te hunga hara.

I roto i te Kōti Taitamariki, ko te huihuinga rōpū whānau te tikanga matua e whai wāhi ai te pārurenga ki te pūnaha whakawā taitamariki (tirohia te Mana 11). Ko te ara matua e maharatia e tētahi tiati ōu whakaaro, ko rā roto o te mahere huihuinga rōpū whānau. Tērā hoki pea ka whiwhi ētahi pārurenga o te taihara a te tamaiti, a te taitamariki rānei ki te mana ki te pānui tauākī pānga pārurenga ki te kōti. Mā te kaitohutohu pārurenga a te kōti e hōmai he mōhiohio anō ki a koe.

MANA 4: Te whakapuaki i ōu whakaaro mō te pēhangā o te ingoa

Ki te tono te kaihara ki te kōti mō te pēhangā pūmau o te ingoa, kei a koe te mana ki te whakapuaki i ōu whakaaro mō tēnei.

I te Kōti Taitamariki, ka whiwhi aunoa ai ngā tamariki me nga taitamariki taihara, me ngā pārurenga, ki te pēhangā o te ingoa. Ka pēhia hoki ērā atu mōhiohio e tautohu i ngā tāngata hara, i ngā pārurenga rānei. Hei tauira, te mōhiohio mō tō whānau, mō te kura rānei e haere ana te hunga hara.

MOTIKA 5: Te motika kōrero i te reo whaimana ki te kōti

Mehemea he kaiwhakaatu koe i te kōti, kei a koe te motika ki te kōrero i te reo Māori, ki te whakamahi rānei i te Reo Rotarota o Aotearoa i roto i ngā whakahaere o te kōti. Ka whakarototia he kaiwhakamāori.

Mehemea ehara koe i te kaiwhakaatu, ka taea te kōrero i te reo Māori, te whakamahi rānei i te Reo Rotarota o Aotearoa ki te whakaae te tiati.

MOTIKA 6: Te whakahokinga o ngā rawa e pupuritia ana e te kāwanatanga

Mehemea i tangohie e tētahi rōpū whakauruhi (pērā i ngā Pirihimana) ōu rawa hei taunaki, kei a koe te mana kia whakahokia wawetia aua rawa ki a koe.

Ngā pārurenga o ngā taihara tino kino

Tāpiri ki ngā motika 1–6, ka whiwhi ngā pārurenga o ētahi taihara tino kino ki ngā motika e whai ake nei (ngā motika 7–10).

Kei roto i ngā taihara tino kino ko ngā taihara taihemahema, ko te patu tino kino rānei, tae ki te matenga o tētahi tangata, tae rānei ki tōna kore e āhei ki te tiaki tonu i a ia ake anō. Mā ngā Pirihimana e kī mehemea kei a koe ēnei mana.

MANA 7: Te whiwhi mōhiohio mō te utu here me te whakapuakanga o ōu whakaaro

Kei a koe te mana ki te kōrero ki te kaiwhiu ōu whakaaro mehemea ka tukuna te hunga hara mā te utu here. Me hoatu e te kaiwhiu ōu whakaaro ki te kōti.

Ki te tono mōhiohio koe mō te utu here a te hunga hara, me hōmai ki a koe e ngā Pirihimana, e Te Tāhū o te Ture rānei, mehemea ka pāngia koutou ko tō whānau. Me kōrero ki a koe hoki e rātou mehemea/āwhaea rānei ka tukuna te hunga hara ki te utu here, me ngā āhuatanga e pā ana ki tōu haumarutanga.

MANA 8: Te whiwhi mōhiohio me ngā whakamōhiotanga i muri o te whiutanga

Kei a koe te mana kia whiwhi mōhiohio mō te hunga hara i whiua. Kia whiwhi i tēnei mōhiohio, me rēhita koe kia whiwhi ki ngā whakamōhiotanga pārurenga. He mahā ngā māngai e hōmai ki a koe te puka tono mō te Rēhita Whakamōhiotanga Pārurenga, e āwhina hoki kia whakakīia e koe, tae ki ngā Pirihimana, Tautoko Pārurenga, Te Ara Poutama Aotearoa me ngā kaitohutohu pārurenga o te kōti.

Ko ngā pārurenga o te taihara taitamariki, o te taihara tamariki rānei, i ētahi wā ka taea te tono ki ngā Pirihimana kia whiwhi ki ētahi whakamōhiotanga. Mā ngā Pirihimana, nga kaitohutohu pārurenga o te kōti, ngā kaimahi o Oranga Tamariki rānei e kī mehemea he māraurau koe, me te hoatu ki a koe i tētahi puka tono.

Ki te rēhita koe, ka whakamōhiotia koe ina tūpono he mea hira, pērā i ngā whakawākanga o te poari tukuhere, ina taihara anō te hunga hara i te wā o tōna whiunga, ina tukuna i te whareherehere, i te mauheretia rānei ki te kāinga, ina wehe ia i te hōhipera, ina tukuna kore kaitiaki i te whareherehere, ina rere ia i te whareherehere, ina mate rānei.

Ka taea hoki te tono kia mutu te whakamōhiotanga ina pai koe.

MANA 9: Te whiwhi whakamōhiotanga mā tētahi māngai

Kei a koe te mana ki te whakaingoa i tētahi atu hei māngai mōu. Ka whiwhi mōhiohio ia mō te hunga hara mōu hei āwhina kia mārama hoki tērā ki a koe.

MANA 10: Te tuku kōrero e pā ana ki te tukuhere, ki ngā whakahau tirotirohanga whakaroa rānei

Ka pā noa tēnei mana ina neke atu i te rua tau te whiu o te hunga hara ki te whareherehere.

Mehemea kua rēhita koe ki te whiwhi whakamōhiotanga pārurenga (tirohia te Mana 8), ka kōrerotia aunoatia ki a koe te whiwhi a te hunga hara ki te rongonga tukuhere, ki te rongonga uruhi herenga motuhake ki tētahi whakahau tirotirohanga whakaroa rānei. Kei a koe te mana ki te kōrero ā-tuhi, ā-waha rānei ki te poari tukuhere. Me whakaaro e te poari tōu kōrero i mua i whakatakoto whakatau; ka whakaaturia pea e ia tōu kōrero ki te hunga hara, heoi ka tangohia ōu mōhiohio whakapā me ērā atu mōhiohio tautohu.

Kei a koe te mana ki te tono i ētahi mōhiohio i Te Ara Poutama Aotearoa hei āwhina i a koe ki te mahi i tōu kōrero. Kia kotahi noa tāu inoi – ka tukua aunoatia ki a koe te mōhiohio mō ngā rongonga tukuhere kei mua.

Ki te whiua te hunga hara mō tētahi taihara taihemahema tino kino, tētahi taihara whakarekereke rānei, tērā pea ka tonoa e Te Ara Poutama Aotearoa he whakahau tirotiro whakaroa hei tirotiro i a ia ina wehe ia i te whareherehere. Ki te pēnei, ka taea e koe te tuku kōrero ki te kōti, engari hei runga i te Rēhita Whakamōhiotanga Pārurenga (tirohia te Mana 8).

NGĀ PĀRURENGA O TE TAIHARA TAITAMARIKI

He tikanga mahi rerekē tō te pūnaha whakawā taihori i tō te pūnaha whakawā taihara. Ka pā hoki ngā Motika 1-10 ki te pūnaha whakawā taihori, engari ia ki te kōrero kētia.

Mō te pūnaha whakawā taihori anake te Motika 11. Ka tuku ki te pārurenga o te taihara a te tamaiti, a te taitamariki rānei, te mana ki te haere ki te huihuinga rōpū whānau.

MOTIKA 11: Ngā huihuinga whānau

Mehemea he pārurenga koe o te taihara a te tamaiti (10-13 ngā tau) a te taiohi rānei (14-16 ngā tau), otirā ka whiu, ka anga rānei ngā Pirihimana ki te whiu i te tamaiti, i te taiohi rānei, kei a koe te mana ki te haere ki te huihuinga whānau. Ka āhei te mau i ētahi hoa tautoko i tōu taha.

Me tuku rawa e Oranga Tamariki tēnei whaiwāhitanga ki a koe ina taea. Me kōrero e rātou te wāhi me te wā e tū ai te huihuinga whānau. Me whai whakaaro hoki rātou ki ngā hiahia a ngā Pirihimana me te whānau o te tamaiti, o te taiohi rānei.

Ko te huihuinga rōpū whānau te tikanga matua e whai wāhi ai ngā pārurenga ki te pūnaha whakawā taitamariki. I te huihuinga ka tūtaki koe ki te tamaiti, te taiohi rānei, tōna whānau, me ētahi atu pērā i ngā Pirihimana, pērā i te kaimahi tauwhiro rānei. Ka āhei koe te kōrero mō te pānga o te taihara ki a koe me tō whānau, me te kōrero mō te mea e pai koe kia ahatia.

Ko te kaupapa o te huihuinga whānau ko te whakatakoto i tētahi mahere e whiua ai te tamaiti, te taiohi rānei, e tirotirohia ai hoki ngā raruraru taketake o te taiharatanga. Kei a koe te mana ki te whakahē i tēnei mahere. Ki te pēnā koe, ko te Kōti Taitamariki e whakatau ka ahatia ā muri ake.

Kāhore he tikanga kia whaiwāhi koe ki te huihuinga. Ki te hiahia koe ki te whaiwāhi, engari tē hiahia ai kia tae ā-tinana atu, ka taea te waea atu, te tuku tauākī ā-tuhi, ā-waha rānei, te tono rānei kia tū tētahi atu mōu.

Wāhanga 3: Me aha ahau ki te whakaaro au kāhore ōku mana i te whakatutukitia?

Ka taea e koe te whakatakoto amuamu ki te whakapono koe kāhore tētahi māngai kāwanatanga i whakatutuki i ōna kawenga ā-ture ka whakamāramatia ki tēnei Matatika, i ērā rānei kei raro i tētahi atu ture.

Ka taea e koe te whakatakoto amuamu mā:

- te whakapā ki te māngai. I ētahi wā mahi ka ea ngā raruraru mā te kōrero tika tonu ki te tangata, mā te tukanga amuamu o te māngai rānei
- mā te waea ki te Waea Mōhiohio Pārurenga i 0800 650 654. Mā ngā kaimahi e kōrero ki a koe mō ōu mana, me pēhea hoki te whakatakoto amuamu.

Kei tō mātou paetukutuku ētahi atu mōhiohio i victimsinfo.govt.nz

Me urupare wawe, tōkeke hoki tētahi māngai ka whiwhi amuamu.

Ki te kāhore tonu koe e pai i muri i te urupare a te māngai ki tōu amuamu, ki te roa rawa rānei tāna urupare ki a koe, ka āhei koe te amuamu ki te:

- Tari o te Kaitiaki Mana Tangata (Office of the Ombudsman)
0800 802 602
ombudsman.parliament.nz
- Mana Whanonga Pirihimana Motuhake (Independent Police Conduct Authority)
(mehemea kei roto ngā Pirihimana i te amuamu)
0800 503 728
ipca.govt.nz
- Te Mana Mātāpono Matatapu (Privacy Commissioner)
(ki te whakaaro koe kua takahia e tētahi tōu mana matatapu)
0800 803 909
privacy.org.nz/your-privacy/how-to-complain/

Ngā kōti me te poari tukuhere

Me noho tūwehe ngā kōti, ngā tiati, me te poari tukuhere, me wātea ki te mahi kāhore te urutomo o te tāhūhū kāwanatanga, pērā i ngā Pirihimana, Te Tāhū o te Ture rānei. He wāhi tō ēnei rōpū ki te pupuri i ngā mātāpono me ngā mana i roto i te Tikanga engari kāhore e taka rātou ake ki raro o te Tikanga.

Ki te hiahia koe ki te whakatakoto amuamu mō te whanonga o tētahi tiati, me whakapā koe ki te Kaikōmihana Whanonga Ture (Judicial Conduct Commissioner) i 0800 800 323, me whakakī puka amuamu rānei, ka wātea i jcc.govt.nz

Ki te hiahia koe ki te whakatakoto amuamu mō tētahi ratonga, mō te mōhiohio i hōmai te poari tukuhere rānei, waea ki 0800 727 653, īmēra rānei info@paroleboard.govt.nz